

Marta Zambrzycka

Warszawa, Uniwersytet Warszawski

CHOROBA JAKO METAFORA DZIEDZICTWA POSTTOTALITARNEGO. POWIEŚĆ *INFEKCJA* STEPANA PROCIUKA

Illness as a Metaphor for Post-totalitarian Heritage. The Novel *The Infection* by Stepan Prociuk

ABSTRACT: The subject of the article is the impact that the experience of totalitarianism has on the identity of individuals and – because of the passing on of memory – on the next generations who have not been affected by political violence. As the subject of my analysis, I have chosen a novel by the Ukrainian writer Stepan Prociuk *Інфекція* (*The Infection* 2002). The issue of passing on distorted patterns of behaviour and identity to future generations was presented in this work through the metaphor of a disease that causes dysfunction of individuals and society as an entirety, and whose symptoms are visible on many levels of social and political life, as well as in the sphere of culture. The use of the disease metaphor is also characteristic of other Ukrainian authors who wrote in the first years of independence (Yuriy Izdryk, Yuriy Hudz', Oksana Zabuzhko, Yuriy Andrukhovych).

KEYWORDS: post-totalitarianism, memory, trauma, generations, disease

W artykule niniejszym podejmuję refleksję nad wpływem, jaki totalitarne doświadczenie wywiera na tożsamość podmiotów opresjonowanych a także – za sprawą transferu pamięci – na kolejne pokolenia społeczeństwa. Analizę przeprowadzam na jednym wybranym przykładzie ukraińskiej prozy pierwszego dziesięciolecia niepodległości, lecz wnioski z niej płynące można uogólnić a samo zagadnienie uznać jedno z istotniejszych podejmowanych przez pisarzy niepodległej Ukrainy. Przedmiotem mojej analizy jest kategoria choroby wynikająca z doświadczenia totalitaryzmu i wywierająca wpływ na tożsamość kolejnych pokoleń. Symptomy tej choroby widoczne są na wielu poziomach życia społecznego, politycznego, kulturowego, a także w sferze mentalności i psychiki. Utożsamienie procesów społecznych z pewnymi funkcjami organizmu ma w myśli europejskiej długą tradycję, choć dziś funkcjonuje na prawach dość ogólnej metafory. Celem artykułu jest ukazanie jak metafora ta funkcjonuje na poziomie tekstu literackiego, łącząc intymną osobistą sferę życia człowieka z procesa-

mi ponadjednostkowymi, będącymi konsekwencją wydarzeń politycznych. Za obiekt analizy wybrałam powieść ukraińskiego pisarza Stepana Prociuka *Інфекція (Infekcja)*. Książka, napisana w latach 2000-2001, nie zdobyła szerokiej popularności, mimo że od 2002 do 2016 roku ukazało się kilka jej wydań¹. Zagadnienie przekazywania kolejnym pokoleniom wypaczonych wzorców zachowań i tożsamości zostało w tym utworze przedstawione w kategoriach choroby, łącząc w pewnym stopniu dyskurs anatomiczny z politycznym.

Ukraińska kultura przez niemal cały wiek XX, a także w okresach wcześniejszych doświadczała politycznej opresji. Pierwsze lata niepodległości były czasem rozliczeń, które przybierały niekiedy formę refleksji nad skutkami owego dziedzictwa zarówno w wymiarze indywidualnym jak i obejmującym całe społeczeństwo oraz naród. Doświadczenie totalitaryzmu oraz wcześniejszej politycznej zależności bywa w prozie niepodległej Ukrainy werbalizowane w kategoriach choroby. Symptomy owej choroby widoczne są na wielu poziomach życia społecznego, politycznego a także w sferze kultury. Taka metafora choroby jako dziedzictwa traumy znajduje wyraz przede wszystkim w tekstach Jurija Izdryka, o którego schizofrenicznych i wiecznie cierpiących bohaterach Iwona Boruszkowska pisała, iż naznaczeni są „przemocą faktyczną i kulturową nieistniejącego już imperium”². Patologiczne stany emocjonalne i cielesne stanowią motyw przewodni utworów: *Осмія КПК* (1994), *Воцук* (1996-1997), *Подвійний Леон. Історія хвороби* (2000) Wydana w 2004 roku powieść *AMTM* również łączy się z poprzednimi typem głównego bohatera – jednostki chorej psychicznie. Roksana Charczuk pisze, że wszystkie powieści Izdryka to historie choroby i jednocześnie historie miłości³.

Pod pewnymi względami podobna do twórczości Izdryka jest proza Jurija Gudzia, zwłaszcza jego powieść *Не-ми (He-mi)*, opublikowana w „Kurierze Krywbasu” w roku 1998/1999⁴. Podobnie jak Izdryk, autor ten przekłada dezintegrację otaczającej go poradzieckiej rzeczywistości na konstrukcję narracyjną, pozbawioną realizmu i na sposób obrazowania postaci, w których trudno doszukać się prawdopodobieństwa psychologicznego. Fragmentaryzacja tekstu ma obrazować – w opinii Marii Jankowej – chaos współczesnej autorowi rzeczywistości⁵. W powieści *He-mi* motyw choroby realizuje się na kilka sposobów: jest to przede wszystkim choroba psychiczna bohaterów, choroba popromienna mieszkańców miasteczka, w którym usytuowany jest zakład psychiatryczny, choroba relacji społecznych i stosunków międzyludzkich oraz

¹ М. Петрашук, *Найвідоміший роман Степана Процюка перевидано*, [в:] https://vsiknygy.net.ua/shcho_pochytaty/47100/ (25.02.2019).

² I. Boruszkowska, *Пłynна cielesność. Ciało męskiego podmiotu w prozie Jurija Izdryka*, [w:] *Wielkie tematy w literaturach słowiańskich*, „Slavica Wratislaviensia” CLIII, Wrocław 2011, s. 661.

³ Р. Харчук, *Сучасна українська проза. Постмодерний період*, Київ 2008, s. 156.

⁴ Ю. Гудзь, *Не-Ми. Книга видінь і щезень*, «Кур’єр Кривбасу» 1998, № 102, s. 20-56; «Кур’єр Кривбасу», 1998, № 103, s. 8-54; «Кур’єр Кривбасу» 1999, № 119-121, s. 363-371.

⁵ М. Янкова, *Метафора тілесності в романах Не ми та Ісихія Ю. Гудзя*, «Сучасні літературознавчі студії. Літературний дискурс: транскультурні виміри» 2015, № 12, s. 645.

„choroba tekstu” – kalekiego, rozpadającego się na naszych oczach. W ten sposób metafora maladyczna obejmuje całą przedstawioną rzeczywistość.

Również Oksana Zabużko, w swojej najgłośniejszej powieści *Badania terenowe nad ukraińskim seksem* (Польові дослідження з українського сексу) analizuje dziedzictwo zależności przez pryzmat dysfunkcji i niedomagań cielesnych i mentalnych swej bohaterki. Niezwykle jaskrawym przykładem ujmowania dziedzictwa przeszłości w obrazie psychofizycznej dysfunkcji jest powieść Marii Matios *Słodka Darusia* (Солодка Даруся). Nie zatrzymuję się dłużej na tych powieściach, ponieważ są one bardzo dobrze znane polskiemu czytelnikowi i stanowiły już wielokrotnie przedmiot analizy literaturoznawczej. Warto dodać, że częstym motywem prozy lat dziewięćdziesiątych jest też choroba alkoholowa (Jurij Andruchowycz, Wołodmyr Dibrowa, Kostjantyn Moskalec, Jurij Izdryk)⁶.

Jednym z symptomów „choroby ukraińskiego społeczeństwa” jest charakterystyczny dla niego problem z pamięcią historyczną i narodową, który powoduje niemożność efektywnego zdefiniowania swojej niepodległościowej kondycji. O swego rodzaju „amnezji” i jej zgubnych skutkach pisze między innymi Wałerij Szewczuk, który w powieści *Мор* (Помір, 1989) wykorzystuje metaforę dziesiątkującej społeczeństwo epidemii. O głównym bohaterze powieści, który utracił pamięć wskutek wojennej traumy czytamy:

[...] в ньому [...] немає отого малого й круглого, яке збирає ество і кріпить його [...] Думки ніби висіли в солодкавому повітрі, а тіло розметалось у безладі. [...] Не може людина, розкладена на частини, жити; не може така людина щось вирішити; не може вона й мислити, хоч такої здатності її ніби й не позбавлено. Вона може хіба що боліти, отож слухає власний біль [...]⁷.

Również Ołeksandr Irwanec w powieści *Хвороба Лібенкрафта* (Choroba Libenkrafta, 2010) analizuje posttotalitarną niepamięć i brak poszanowania dla własnej kultury za pomocą metafory zarazy/epidemii. Powieść ta jest alegorią polityczną dotyczącą ustroju totalitarnego oraz charakterystycznych dla niego eksperymentów z ludzką pamięcią i tożsamością. Apogeum metafory maladycznej stanowi tu utożsamienie choroby z państwem: „państwo jest [...] w powietrzu. Jak mikrob, jak wirus chorobotwórczy. Atakuje każdego, wnika w ciało, przechodzi do wnętrza, wsiąka

⁶ M. Świetlicki, *Problemy ukraińskiego maskulinizmu. Choroba alkoholowa w „Moscoviadzie” Jurija Andruchowycza*, [w:] *Choroba-ciało-dusza w literaturze i kulturze*, pod red. J. Tymienieckiej-Suchanek, Katowice 2017, s. 214-227.

⁷ „[...] nie ma w nim [...] tego czegoś małego i okrągłego, co konsoliduje jestestwo i umacnia je. [...] Myśli jakby zawisły w słodkawym powietrzu a ciało miotano się bezładnie. [...] Człowiek rozbity na fragmenty nie jest zdolny do życia; nie może taki człowiek o niczym decydować, nie może nawet myśleć, choć tej zdolności niby mu nie odebrano. Może tylko cierpieć, a więc wsłuchuje się w swoje cierpienie”. B. Шевчук, *Мор*, Львів 2004, s. 210. [Tłumaczenia fragmentów powieści z języka ukraińskiego tu i dalej – Marta Zambrzycka.]

w krew”⁸. Iwona Boruszkowska określa tę powieść jako „postradziecką” podkreśla, że: „świat, ludzie, mentalność w tej książce układają się w hiperbolę ukraińskiej czy, szerzej, postsowieckiej rzeczywistości”⁹.

Kwestia wypaczonej pamięci i braku wiedzy o wielu wydarzeniach, celowo wymazywanych ze świadomości zbiorowej stanowi istotny wątek analiz ukraińskiego, poradzieckiego, czy – jak chcą niektórzy badacze – postkolonialnego dziedzictwa¹⁰. Jarosław Poliszczuk zauważa, że brak głębokiej i obiektywnej refleksji nad przeszłością spycha doświadczenie opresji w głąb (jednostkowej, społecznej, kulturowej) świadomości i powoduje dalsze przeżywanie traumy zamiast sprzyjać jej uzdrowieniu¹¹. O znaczeniu traumy dla procesów memorialnych na gruncie ukraińskiej kultury pisała obszernie Agnieszka Matusiak w książce *Wyjść z milczenia. Dekolonialne zmagania kultury i literatury ukraińskiej XXI wieku z traumą posttotalitarną*. Badaczka podkreśla, że doświadczenia tragedii historycznych (przede wszystkim terroru stalinowskiego lat trzydziestych) oraz ich posttraumatyczne reperkusje stanowią kluczowe i w dalszym ciągu nieprzepracowane dziedzictwo. W ten sposób poszerzony zostaje kontekst analiz posttraumatycznych w ukraińskiej literaturze, które Tamara Hundorowa sprowadziła do katastrofy elektrowni atomowej w Czarnobylu¹². Autorka stwierdza, że tabuizowanie przeszłości, wymazanie jej z pamięci społecznej zbiera tragiczne żniwo we współczesności¹³.

Pamięć jest nierozzerwalnie związana z zagadnieniami tożsamościowymi a proces wymazywania lub wypaczania kluczowych dla historii danego regionu wydarzeń prowadzi do dezintegracji zarówno jednostek jak i całych społeczeństw. Z zagadnieniem pamięci/zapominania łączy się też perspektywa pokoleniowa, w której istotne jest przejmowanie przez dzieci wyobrażeń o przeszłości a także postawi przekonań, a nierzadko także traum z przeszłości rodziców/dziadków. Perspektywa taka pozwala

⁸ O. Irwanec, *Choroba Libenkrafta*, przeł. Natalia Bryżko, Natalia Zapór, Wrocław 2013, s. 127.

⁹ Iwona Boruszkowska mówi o skojarzeniach z powieściami: George’a Orwella *Rok 1984*. Ray’a Bradbury’ego *451 stopni Fahrenheita* i oczywiście Alberta Camusa *Dżuma*. Oczywiście jest też skojarzenie z *Miastem ślepców* Jose Saramago. *Gabinet doktora Libenkrafta, rozmowa Urszuli Pieczek z Iwoną Boruszkowską*, [w:] <http://popmoderna.pl/gabinet-doktora-libenkrafta/> (23.03.2019).

¹⁰ A. Matusiak, M. Świetlicki, *Kategoria pokolenia we współczesnych badaniach społeczno-kulturowych*, [w:] *Posttotalitarny syndrom pokoleniowy w literaturach słowiańskich Europy Środkowo-Wschodniej i Południowo-Wschodniej końca XX-początku XXI wieku w świetle studiów postkolonialnych*, pod red. A. Matusiak, Poznań – Wrocław 2016, s. 15-35; Я. Поліщук, *Пам’ять і постпам’ять (на матеріалі роману Ліни Костенко «Записки українського самашедшого»)*, [w:] *Постколониалізм, генерації, культура*, ред. Т. Гундорова, А. Матусяк, Київ 2014, с. 162-175.

¹¹ Я. Поліщук, *Пам’ять і постпам’ять (на матеріалі роману Ліни Костенко «Записки українського самашедшого»)*, [w:] *Постколониалізм, генерації, культура*, ред. Т. Гундорова, А. Матусяк, Київ 2014, с. 164.

¹² Т. Гундорова, *Ліслячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн*, Київ 2005.

¹³ A. Matusiak, *Wyjść z milczenia. Dekolonialne zmagania kultury i literatury ukraińskiej XXI wieku z traumą posttotalitarną*, Wrocław 2020, s. 37-38.

dostrec skutki pamięci traumatycznej pokolenia doświadczonego opresją w post-opresyjnej rzeczywistości¹⁴. O możliwości ujęcia tych skutków w metafory maladyczne wspomina Tamara Hundorowa, powołując się na klasyka postkolonializmu Frantza Fanona. Badaczka zwraca uwagę na znaczenie, jakie Fanon przywiązywał do psychosomatycznych dysfunkcji, których źródłem jest polityczna i kulturowa opresja:

Фанон першим наголосив на травматичній природі колоніалізму – багато уваги він приділив психосоматичним розладам, спричиненим колоніалізмом. Розлади тілесні, ментальні, психосоматичні [...] свідчать про те, як організм відповідає й адаптується до постійного тиску, у якому перебуває залежна людина¹⁵.

W podobnym kluczu zagadnienie traumatycznego dziedzictwa rozpatruje Stepan Prociuk. Wychodząc od metafory choroby (infekcji) pisarz ukazuje destrukcyjne skutki politycznych eksperymentów, których doświadczyły społeczeństwa posttotalitarne. W zapowiedzi książki Wasyl Szklar stwierdza: „*Інфекція* Степана Процюка – це [...] роман про дефіцит нашої національної імунної системи. [...] про епідемію, яка наскрізь пронизала суспільство”¹⁶. Z kart powieści wyłania się obraz kultury „zainfekowanej” i toczonej przez chorobę, której źródeł należy doszukiwać się w długotrwałej zależności politycznej i systematycznym niszczeniu pamięci zbiorowej. Mykoła Petraszczuk pisze o powieści: „ми бачимо роман про Україну та українців, якими вони були наприкінці ХХ століття. І нехай комуністичний монстр розпався, та він інфікував душі й серця людей, вплинув на їх світогляд, залякав їх.”¹⁷ *Інфекcja „serc i dusz”* ma tu wymiar zarówno polityczny i socjologiczny jak również indywidualny, dotykający jednostek w najbardziej intymnych sferach ich życia.

Użyta w tekście terminologia medyczna oraz tytułowa infekcja mają wymiar przenośni definiującej stan mentalny, intelektualny i duchowy Ukrainy i Ukraińców

¹⁴ W ostatnich latach temat ten często podejmowany jest w literaturze m.in. K. Jakubowska-Krawczyk, *Lwów wieku XX-XXI. Dorastanie i konflikt pokoleń w dobie przemian społecznych i rewolucji (na podstawie Domu z witrażem Żanny Słoniowskiej)*, „TeKa. Komisji polsko-ukraińskich związków kulturowych” 2018, nr XIII, s. 159-174.

¹⁵ „Fanon jako pierwszy zwrócił uwagę na traumatyczną naturę kolonializmu – wiele uwagi poświęcił dysfunkcjom psychosomatycznym, których źródłem był kolonializm. Mentalne, cielesne i psychosomatyczne [...] świadczą o tym, jak organizm odpowiada i adaptuje się do sytuacji trwałego ucisku, w którym funkcjonuje jednostka opresjonowana”. T. Гундорова, *Постколоніальний роман генерації травми*, [w:] *Постколоніалізм, генерації, культура*, ред. Т. Гундорова, А. Матусяк, Київ 2014, с. 31.

¹⁶ „to [...] powieść o deficycie naszego narodowego systemu odpornościowego. [...] o epidemii, która opanowała społeczeństwo” [w:] <http://bukvoid.com.ua/news/prose/2016/08/22/102000.html> (25.02.2019).

¹⁷ „otrzymujemy powieść o Ukrainie i o Ukraińcach takich, jakimi byli pod koniec XX wieku. I chociaż komunistyczne monstrum rozpadło się, zdążyło jednak zainfekować dusze i serca ludzi, wpłynąć na ich światopogląd, zastraszyć ich”. М. Петрашук, *Найвідоміший роман Степана Процюка перевидано*, [w:] https://vsiknygy.net.ua/shcho_pochytaty/47100/ (25.02.2019).

w pierwszych latach niepodległości. Diagnozę posttotalitarnego społeczeństwa wczesnych lat dziewięćdziesiątych można podsumować stwierdzeniem, iż „komunizm nie może być postrzegany jako jedna z potencjalnie wpływowych sił albo system wartości i ideologii, który można po prostu wymienić na inny [...] komunizm bardziej niż ideologią polityczną czy metodą rządów był stanem umysłu”¹⁸. Ów stan umysłu, będący dziedzictwem doświadczeń politycznego reżimu jest „zaraźliwy”, „infekuje” kolejne pokolenia, nawet po rozpadzie totalitarnego ustroju. Proces ten można określić za Agnieszką Matusiak i Mateuszem Świetlickim transferem memorialnym o traumatycznym charakterze¹⁹.

Jednostka, społeczeństwo

Przekazywana z pokolenia na pokolenie pamięć ma w powieści charakter niewątpliwie traumatyczny. Pokolenie dzieci, nie doświadczające już reżimu zostaje „zainfekowane” niepewnością, poczuciem gorszości i kompleksami charakterystycznymi dla podmiotów opresjonowanych. Destrukcyjny wpływ przeszłości manifestuje się przede wszystkim w przekazywanym niejako w genach lęku. Dezintegrujący osobowość charakter lęku widoczny jest wyraźnie na przykładzie losów starszego pokolenia bohaterów. Jednym z nich jest Mykoła Lobjuk, były więzień sumienia, który po wyjściu na wolność nigdy już nie powraca do zdrowia psychicznego. Bohater cierpi na głęboką psychozę, która odbiera mu zdolność normalnego funkcjonowania. Traumatyczne doświadczenia z przeszłości powracają w formie dręczących go napadów paniki. Kondycja psychiczna bohatera porównywana jest w tekście do sytuacji psa z przetrąconym kręgosłupem:

Таким перебитим, розчавленим псом був і Микола Васильович Лоб'юк. Жаж і параноїдальний невроз колишнього в'язня сумління звив у мозку настільки глибоке гніздо, що багато років опісля в'язниці, за умови найменшого нічного шурхоту Микола Васильович зривався з ліжка, наче тортурований фантомами білої гарячки, уявляючи безжальних мускулястих чекістів у червонозоряних погонах, які зараз прийдуть у помешкання [...] страх, страх, страх. Микола Васильович так часто уявляв, як забирають його до КПЗ, інкримінують крадіжку, хабарництво, звалтування, клац наручниками, і сіжу за решоткою, в темниці сирой, що іноді навіть хотів, аби забрали, катували, нищили, впивався своїм мазохізмом²⁰.

¹⁸ L. Flis, *Obraz postkomunizmu Europy Wschodniej i Bałkanów w piśarstwie Slavenki Drakulić*, [w:] *Białe maski/szare twarze. Ciało, pamięć, performatywność w perspektywie postzależnościowej*, pod red. E. Graczyk, M. Graban-Pomirskiej, M. Horodeckiej, M. Żółkoś, Centrum Badań Dyskursów Postzależnościowych, Kraków 2015, s. 157

¹⁹ A. Matusiak, M. Świetlicki, *Kategoria pokolenia...*, s. 18.

²⁰ „Takim przetrąconym poranionym psem był i Mykoła Wasylowicz Lubjuk. Panika i nerwica paranoidalna uwiły w mózgu byłego więźnia sumienia gniazdo tak głębokie, że jeszcze wiele lat po wyjściu na wolność Mykoła Wasylowicz zrywał się z łóżka na najmniejszy szelest; torturowany

Mykoła Wasylowicz to postać głęboko strauumatyzowana, dochodząca w swojej paranoi lękowej do rodzaju masochistycznego upojenia. Wszechogarniający strach „infekuje” życie całej rodziny byłego więźnia, jak wirus przekazywany w komórkach ciała. Córka Iwanka konstatuje w dorosłym już wieku, iż od najmłodszych lat uczona była strachu i nieufności:

Іванка чула із малих років, що мусить бути дуже обережною [...]. Вона знала, що хлопець, який залицяється, може бути кадебістським агентом. [...] Вона знала, що будь-яка шкільна вчителька, стовідсотково заклопотана дітьми і чоловіком, раптом розкриє свою істинну суть підпільної чекістки, [...] Вона знала, що мають вуха стіни шкільного класу і домашньої кімнатки, що „жучки” можуть бути наставлені навіть у туалеті, що батько не встановлював телефону, щоб не давати додаткові козири чекістам²¹.

Przytoczony cytat ukazuje jak podejrzliwość i lęk rodziców (ojca) wpływa na codzienne życie dziecka, jak uczy nieufności i pozbawia możliwości nawiązania bliższych kontaktów towarzyskich, każąc w każdym nowopoznanym chłopcu widzieć agenta KGB, jak pozbawia bezpiecznej przestrzeni, w której możliwe jest swobodne wyrażanie myśli. Rodzice jawią się Iwance jako wiecznie przerażeni i smutni, oglądając zdjęcia swojej matki, młoda bohaterka dziwi się, iż ta neurotyczna kobieta była kiedyś uśmiechniętą radosną dziewczyną: „Перелякана Іванчина мама взагалі жила на пігулках і травах, і дочка ніколи не вірила, розглядаючи старі сімейні світлини, що ця усміхнена життєрадісна дівчина є її мамою – постарілою, невротичною, із зціпленими товстими губами”²². Dziedzictwo lęku kształtuje postawy młodszych, którzy na własnej skórze nie doświadczyli, lub doświadczyli w niewielkim stopniu opresyjnych praktyk systemu. Pokolenie dzieci żyje więc w czasie, który można określić jako postzależnościowy.

Uniemożliwiający progres zatrzymanie czasu sprawia, że młodsze pokolenie napotyka ogromne trudności z odnalezieniem się w rzeczywistości. Przyczyną zagubienia jest zarówno trudna sytuacja ekonomiczna, charakterystyczna dla pierwszego okresu

fantomami białej gorączki wyobrażał sobie bezlitosnych muskularnych czekistów z czerwonymi gwiazdami na pagonach, którzy zaraz wejdą do mieszkania [...] strach, strach, strach. Mykoła Wasylowicz tak często wyobrażał sobie, że zabierają go do KGB, obwiniają o kradzież, łapówkarstwo, gwałt, zakuwają w kajdany i koniec – siedzisz człowieku w ciemnej celi, że czasem nawet, upajając się własnym masochizmem chciał aby to się stało”. С. Процюк, *Інфекція*, Львів 2002, с. 6.

²¹ Iwanka od dziecka słyszała, że musi być bardzo ostrożna [...]. Wiedziała, że chłopiec, który się do niej zaleca może być agentem KGB. [...] Wiedziała, że każda nauczycielka, w pełni zaabsorbowana dziećmi i mężem może w każdej chwili ukazać swoje prawdziwe oblicze czekistki, [...] Wiedziała, że ściany w szkole i w domu mają uszy, że podsłuchy mogą być nawet w toalecie, że tata nie zainstalował telefonu, aby nie dawać czekistom kolejnych możliwości podsłuchiwania”. Ibidem, s. 10.

²² „Przerażona mama Iwanki bezustannie była na lekach i ziółkach. Oglądając stare fotografie córka nie mogła uwierzyć, że ta uśmiechnięta radosna dziewczyna to jej mama – postarzała, neurotyczna, z zaciśniętymi grubymi wargami”. Ibidem, s. 10.

ukraińskiej niepodległości jak i багаż re-konstruowanej pamięci wraz z arsenałem postaw, zachowań i deprecjonujących przekonań. Jest to forma uporczywego trwania w sytuacji zniewolenia, pomimo faktycznej zmiany sytuacji politycznej. Agnieszka Matusiak identyfikuje tak stan jako postkolonialny i pisze, że znamionuje go: „widoczny aparat wolności i ukryte uporczywe trwanie w nie-wolności, a ich źródłem są osadzone głęboko ślady i wspomnienia z czasów podporządkowania”²³. Jednocześnie jest to dość typowa – choć ukazana w wyjątkowo mrocznych barwach – sytuacja potransformacyjnego państwa, którą Jagoda Wierzejska określa „wielką nieprzejrzystością: rzeczywistością wypełnioną z jednej strony trwaniem przy starych modelach, z drugiej zaś – poszukiwaniem nowych dróg i rozwiązań”²⁴. Ten stan trwania przy dawnym modelu i jednoczesna próba sprostania nowym wyzwaniom rzeczywistości została doskonale zobrazowana w poniższym cytacie, w którym autor z gorzką ironią ukazuje paradoks gospodarki wolnorynkowej po rozpadzie ZSRR. Nowe dążenia, związane z poprawą indywidualnego bytu zostają „wprzęgnięte” w stary schemat gospodarczy. Autor ironicznie dzieli życie obywatela postkomunistycznej rzeczywistości na okresy kolejnych „pięciolatek”, w których cele narzucone przez państwo zostają zastąpione dążeniami osobistymi, opartymi na schemacie kapitalistycznym (lepsz praca, lepsze warunki mieszkaniowe, zapewnienie przyszłości sobie i dzieciom):

наш громадянин живе новими п'ятирічками – п'ять років стовідсотково викладає енергію, щоби знайти ліпшу роботу, і ще п'ять, щоби мати із цієї роботи хосен. Ще п'ять – на утворення сім'ї і мінімальне її забезпечення, ще п'ять – на сякий-такий дах над головою; наступних п'ять – на поліпшення житлових умов, чергова п'ятирічка йде на те, щоб облаштувати дітей; оглянувся, а вже нема часу жити... Зрештою, ці п'ятирічки можливі при кінському здоров'ї [...]²⁵.

Miasto, państwo

Metaforyka chorobowa ma w powieści wymiar ponadjednostkowy i rozciąga się na całą przestrzeń fabularną. Teatrem wydarzeń jest przede wszystkim Kijów, w którym jak w soczewce skupiają się problemy poradzieckiej Ukrainy. W monstrialnym

²³ A. Matusiak, *Pokolenie jako miejsce pamięci w prozie Serhija Żadana*, [w:] *Posttotalitarny syndrom pokoleniowy w literaturach słowiańskich Europy Środkowo-Wschodniej i Południowo-Wschodniej końca XX-początku XXI wieku w świetle studiów postkolonialnych*, pod red. A. Matusiak, Poznań – Wrocław 2016, s. 226.

²⁴ J. Wierzejska, *Hermeneutyka przestrzeni postsowieckiej. Próba zarysu*, [w:] *Historie, społeczeństwa, przestrzenie dialogu. Studia postzależnościowe w perspektywie porównawczej*, pod red. H. Gosk, D. Kołodziejczyk, Kraków 2014, s. 406.

²⁵ „nasz obywatel żyje nowymi pięciolatekami – przez pięć lat daje z siebie wszystko, aby zdobyć lepszą pracę i przez kolejne pięć stara się osiągnąć z niej zysk. Następne pięć lat – na założenie rodziny i utrzymanie jej na minimalnym poziomie, i jeszcze jedno na zdobycie jakiegoś dachu nad głową; następne pięć lat na poprawę warunków mieszkaniowych, kolejna pięciolatka na zapewnienie przyszłości dzieciom; ani się obejrzy, a już nie ma czasu na własne życie. Zresztą, do tych pięciolatek trzeba mieć końskie zdrowie”. C. Процюк, *Інфекція...*, s. 28.

obrazie Kijowa przebija ugruntowana w ukraińskiej literaturze tradycja ukazywania przestrzeni miejskiej w kategoriach negatywnych²⁶. Miasto jest obszarem, w którym dominuje okrucieństwo i bezduszość, gdzie dzika pogoń za dobrami materialnymi zabija idealizm. Jest też siedliskiem patologii społecznych, takich jak bezdomność, przestępczość. Obrazując miasto autor niejednokrotnie odwołuje się do pojęć medycznych (infekcja, epidemia, neuroza, narkoza, iniekcja):

Сумний і невеселий був золотостольний Київ року Божого 1995-го [...] Потворні архітектурні ансамблі спальних районів, яким, крім традиційної невиразності та безликісті, інфернальний Хтось уприснув невибагливого наркозу, іноді перериваючи їхній нездоровий сон короткочасною ін'єкцією дешевого стимулятора. І це неприродне заціпеніння і подекуди дикі спалахи, як оази інфекції, мертвотної жвавості й садо-мазохістських веселощів, уселяли жах. [...] І скрізь смуток, липкий і безнадійний, що знекровлює обличчя городян, перетворюючи масивні спальні райони на грандіозні вмістилища музею недороблених недовоскованих недофігур, а ін'єкції дешевих стимуляторів, незримі та віртуальні, викликали – ні! не спалахи карнавальних веселощів, масових пофігістських гулянь – а лише виквіти ненависті, агресії, суїциду. І лунали кожен день звістки, похапцем переказувані заляканими бабусями, – когось зарізали, пограбували, звалтували. Смуток і насильство облюбували цю землю для власних страхітливих ранкових розминок і вечірніх променадів...²⁷.

Rodzajem choroby jest tocząca społeczeństwo atrofia uczuć, zanik ludzkich odruchów, swoista duchowa martwota. Ten stan mentalny opisuje autor w kategoriach medycznych, jako rodzaj niezidentyfikowanej „infekcji”²⁸. Anatolij Własiuk zauważa, że w ujęciu Prociuka infekcja jest terminem nie tyle medycznym co filozoficznym, związanym z duchowym skarleniem i spotwornieniem jednostek i społeczeństwa. Obrazy degeneracji, kryminalizacji oraz choroby – w tym również dosłownie rozumianej choroby ciała – składają się w powieści na ponurą wizję ukraińskiej stolicy

²⁶ O konwencjach obrazowania miasta w ukraińskiej literaturze pisała między innymi A. Horniatko-Szumilowicz w tekście: *Antynomia, apoteoza, adaptacja. O wzajemnych relacjach miasto – wieś w literaturze ukraińskiej*, „Studia Ucrainica Varsoviensia” 2015, nr 3, s. 271-283.

²⁷ „Smutny i niewesoły był sławny stołeczny Kijów roku Pańskiego 1995 [...] Potwornym masywom bezbarwnych osiedli sypialnych infernalny Ktoś zaaplikował dawkę niewyszukanej narkozy, przerywając od czasu do czasu ich niezdrowy sen zastrzykiem taniego stymulatora. I to nienaturalne odrętwienie, a miejscami przypominające siedliska infekcji dzikie przebłyłki zmartwiałej żywotności i sadomasochistycznej wesołości napawały przerażeniem. [...] A wokół smutek lepki i beznadziejny, pozbawiający życia twarze przechodniów i zmieniający osiedla mieszkalne na wielkie muzeum niedorobionych niedowoskowych niedofigur. Iniekcje tanich stymulatorów, niewidzialne i wirtualne, wywoływały – nie!, nie szalone wybuchy karnawałowego szaleństwa, nie anarchistyczne festyny, a jedynie wykwyty nienawiści, agresji, samobójstw. I rozchodziły się co dzień wieści, przekazywane cichcem przez przestraszone babcie – kogось zarzęnęli, okradli, zgwałcili. Smutek i przemoc wybrały tę ziemię dla swych makabrycznych porannych rozgrzewek i wieczornych spacerów”. C. Процюк, *Інфекція.....*, s. 50/51.

²⁸ Ibidem, s. 118.

wczesnych lat dziewięćdziesiątych. Jest to obraz miasta diametralnie inny niż ten przedstawiany przez Jurija Andruchowycza²⁹.

Poza wymiarem metaforycznym choroba ma w powieści również znaczenie dosłowne – związane z konkretnymi cielesnymi dysfunkcjami. Dotyczy to przede wszystkim opisu problemów społecznych, takich jak żebractwo, narkomania i bezdomność. Osoby bezdomne nie są głównymi bohaterami powieści, jednak wzmianki o nich pojawiają się bardzo często w opisach przestrzeni miejskiej. Stanowią też źródło zdrowotnych fobii głównych bohaterów, którzy każdy kontakt z ulicznym „menelem” przypłacają panicznym lękiem przed zarażeniem się jakąś chorobą – egzemą, AIDS, czy inną. Widoczne jest to między innymi w scenie, w której jeden z bohaterów daje pieniądze żebracze po czym popada w narastającą paranoję związaną z zarażeniem się od niej egzemą³⁰.

Ten sam bohater, chodząc ulicami Kijowa, snuje ponure myśli, wywołane widokiem wymizierowanych brudnych i otępiałych bezdomnych: „Кирило ніби вперше побачив ці зомбовані, уже навіть не страдницькі лица, ці байдужі бомжівські очі; кажуть, що бомжі вбивають і варять одні одних”³¹. Bezdomność została tu utożsamiona z całkowitym odczłowieczeniem, przekroczeniem najważniejszego z tabu kulturowych, jakim jest kanibalizm. Opisy fizycznej i mentalnej degeneracji i licznych patologii, jak również refleksje głównych bohaterów na temat osób bezdomnych, narkomanów czy czających się w ciemnych zaułkach morderców, kreują przestrzeń miasta jako rodzaj piekła. Ostatecznie nie tylko poszczególni bohaterowie, grupy społeczne, ale i przestrzeń definiowana jest w kategoriach ciężkiej choroby. Z kart powieści wyłania się obraz zdegenerowanych jednostek i całego społeczeństwa a przestrzenie miejskie zostały w niej ujęte w kategoriach infernalnych, które przywodzą na myśl sposób ukazywania radzieckiego i poradzieckiego miasta w fotografiach światowej sławy artysty, Borysa Mychajłowa. Analogia między kreacją fotograficzną Mychajłowa i literacką wizją Prociuka jest dość wyraźnie widoczna na poziomie konstrukcji przestrzeni miejskiej i diagnozy stanu społeczeństwa. Obaj artyści utożsamiają sytuację, w jakiej znajduje się społeczeństwo ze stanem chorobowym. Swojej najbardziej znanej sesji fotograficznej Borys Mychajłow nadaje tytuł *Historia choroby* (1997-1998) i ukazuje na niej zdegenerowane ciała charkowskich bezdomnych, narkomanów, alkoholików. Potworność bohaterów Mychajłowa koresponduje z opisami mieszkańców ukraińskiej stolicy, które przedstawia autor *Infekcji*. Prociuk konty-

²⁹ P. Olechowska, *Stredná a východná Európa v súčasnej ukrajinskej próze*, [v:] *Ukrajinské identity*, pod red. L. Matejko, Bratislava 2015; K. Jakubowska-Krawczyk, *Obraz miasta Środkowoeuropejskiego w twórczości Jurija Andruchowycza*, [w:] *Fiatat Szlavisták Budapesti Nemzetközi Konferenciája IV. Eötvös Loránd University Bölcsészettudományi Kar Faculty of Humanities Szlav és Balti Filológiai Intézet Institute of Slavonic and Baltic Philology Budapest*, Főszerkeszt A. Urkom, Budapest 2016, s. 54-56.

³⁰ С. Процюк, *Інфекція...*, s. 72.

³¹ „Kyryło jakby po raz pierwszy ujrzał tych zombie, te twarze nie wyrażające już żadnego cierpienia, te obojętne oczy bezdomnych. Chodzą słuchy, że bezdomni zabijają się między sobą i gotują trupy”. Ibidem, s. 112.

nuuje tę maladyczną metaforę, rozciągając ją na cały naród, zainfekowany czymś na kształt „duchowego AIDS”, braku mentalnego i intelektualnego systemu odporności: „Ви, українці, інфіковані, слабуєте національним СНІДом, ще трошки – й інфекція запустить отруйні шупальця метастаз, а ви далі будете співати про пришепелкуватого хлопця, що розпрягає і запрягає коні, і хвацько вибивати лакейського малоросійського гопака...”³².

Gorzka uwaga o lokajstwie i „małorosyjskości” znajduje rozwinięcie w rozważaniach nad statusem języka ukraińskiego oraz stosunkiem jaki ma do niego zarówno rosyjskojęzyczna część społeczeństwa (ukazanego na przykładzie zrusyfikowanego Kijowa), jak również posługujący się językiem ukraińskim, lecz zakompleksieni mieszkańcy wsi, którzy znajdując się w środowisku wielkomiejskim odżegnują się od ukraińskości. Przykładem tej postawy jest w powieści Ostap Kyselczuk, młody chłopak, który przyjeżdża z galickiej wsi na studia filozoficzne do Kijowa. Bardzo szybko chłopiec uczy się pogardy dla swojego wiejskiego pochodzenia, rodzimego języka i tradycyjnych wartości. Owładnięty chęcią „lepszego życia” zaczyna romans z dziewczyną pochodzącą z wojskowej rosyjskojęzycznej rodziny, odżegnuje się od własnych rodziców i brata, których zaczyna postrzegać jako prowincjonalnych i żalonych.

Prociuk wiele miejsca poświęca rozważaniom nad kondycją języka ukraińskiego i dominującej pozycji języka rosyjskiego. Ta gorzka refleksja ujęta zostaje również w kategoriach terminologii medycznej – spychany na margines kijowskiego życia język traktowany jest przez mieszkańców stolicy jako „parszywy”: „Гине наша мова [...] вона зненавиджена і поганьблена у власній столиці, укрита проказою і коростою [...]”³³. W ukazany przez pisarza stosunku do języka ukraińskiego, spychanego do roli „narzecza używanego w rezerwacie”³⁴ wyraźnie przebija dziedzictwo długotrwałego doświadczenia kulturowej i politycznej opresji i związanej z nią postzależnościowej tożsamości, która definiuje własną kulturę jako coś wstydliwego, „gorszego”, prowincjonalnego. Mykoła Riabczuk analizując sytuację Ukrainy w kategoriach postkolonialnych zauważa, że każdy kolonizowany naród „stopniowo przyswaja negatywny obraz samego siebie, który jest mu narzucany przez kolonizatora”³⁵. Ten upokarzający autostereotyp określany jest przez autora powieści właśnie jako choroba, która dotyka sfery języka, ciała, postaw życiowych i samej duszy Ukraińca: „українські душі [...] сльозяться кривавицею, нагадуючи відкриті гнійні виразки”³⁶.

³² „Wy, Ukraińcy cierpicie na rodzaj narodowego AIDS, już niedługo infekcja oplecie was siecią przerzutów, a wy dalej będziecie śpiewać o przygłupich chłopcach, którzy rozprzegają i zaprzegają konie i dziarsko ciąć lokajskiego hopaka”. Ibidem, c. 124.

³³ „Ginie nasz język [...] znenawidzony i tępony we własnej stolicy, pokryty egzemą i czyrakami”. Ibidem, s. 176.

³⁴ B. Bakula, *Współczesne debaty narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej*, [w:] *Historie, społeczeństwa, przestrzeń dialogu. Studia postzależnościowe w perspektywie porównawczej*, red. H. Gosk i D. Kołodziejczyk, Kraków 2014, s. 154.

³⁵ M. Riabczuk, *Ukraina. Syndrom postkolonialny*, Wrocław – Wojnowice 2016, s. 57.

³⁶ С. Процюк, *Інфекція...*, c. 113.

Czas

Niezdrowy stan społeczeństwa daje o sobie znać dopiero po przełomie politycznym, w momencie konieczności zmierzenia się z dziedzictwem przeszłości i poszukiwaniem strategii funkcjonowania w nowej rzeczywistości. Fabuła powieści umiejscowiona została w momencie przełomu, jakim był rozpad Związku Radzieckiego i ustanowienie niepodległego państwa Ukraińskiego. Cytowana już kilkakrotnie A. Matusiak zauważa, że rozpad ZSRR był jedną z najsilniejszych traum w krajach bloku wschodniego, a „przełomy demokratyczne z lat 1989-1991 wymusiły na nowo powstałych niezależnych państwach jedno z najbardziej fundamentalnych dla ich suwerenności zadań: konieczność rozliczenia się z totalitarnym dziedzictwem”³⁷. Zaś T. Hundorowa, cytując Hannę Arendt pisze, że doświadczenie totalitaryzmu staje się coraz większym problemem kiedy znika sam totalitaryzm³⁸. Przejście od totalitaryzmu do posttotalitaryzmu narzuca optykę pokoleniową, ściśle związaną z zagadnieniami rewizji pamięci. Dopiero rozpad opresyjnej struktury pozwala dostrzec jej destrukcyjne skutki, o których Hundorowa pisze w następujący sposób:

[T]otalitarizm [...] руйнує приватний світ і викоринює людину з буття, робить її емоційно нестабільною, сприяє перериванню комунікативного зв'язку між минулим і сучасним [...] батьками та дітьми. Так само діє колоніалізм, наслідки якого впливають на наступні покоління [...] викликають труднощі адаптації до світу, ускладнюють сімейні відносини та формують різні форми зміщеної ідентичності³⁹.

To zerwanie komunikacji międzypokoleniowej i oparcie przekazu memorialnego na transferze doświadczenia traumatycznego ukazuje Prociuk w relacjach między powieściowymi rodzicami a dziećmi. Ci pierwsi, „zarażeni” nieuleczalną dysfunkcją psychologiczną i nieumiejący uwolnić się od demonów przeszłości, stanowią dla swoich potomków źródło „wiedzy negatywnej”. Wiedza taka generuje destrukcyjne autoprzekonania i nie dostarcza narzędzi radzenia sobie w nowej rzeczywistości. Jednocześnie kolonialne dziedzictwo sprawia, że przywiązanie niektórych przedstawicieli starszego pokolenia do tradycyjnych wartości i mowy ojczystej (jak ma to miejsce w przypadku wiejskiej rodziny Kyselczuków) zostaje przez ich dzieci odbierane jako rodzaj stygmatu, wskazującego na „gorszość”. Ta postawa jest zgodna z kategoriami dominującego dyskursu opresyjnego.

³⁷ A. Matusiak, *Pokolenie jako miejsce pamięci...*, s. 226.

³⁸ T. Гундорова, *Генераційний виклик і постколоніалізм на сході Європи. Вступні зауваження*, [В:] *Постколоніалізм, генерації, культура*, ред. Тамара Гундорова, Агнешка Матусяк, Київ 2014, с. 9.

³⁹ „[T]otalitaryzm [...] niszczy świat prywatny i wykorzenia człowieka, czyni go niestabilnym emocjonalnie, przyczynia się do zerwania łączności komunikacyjnej między przeszłością a teraźniejszością [...] rodzicami i dziećmi. Na tej samej zasadzie działa kolonializm, którego konsekwencje dotyczą kolejne pokolenia [...] powodują trudności w przystosowaniu się do świata, komplikują relacje rodzinne i generują różne formy wypaczonej tożsamości”. Ibidem, с. 10.

Na zakończenie wspomnę, że wykorzystanie metafory choroby dla zobrazowania zjawisk ze sfery społeczno-kulturowej można dostrzec również w innych utworach Stepana Prociuka, w których autor w równie mrocznych barwach ukazuje poradzieckie realia pierwszych lat niepodległości Ukrainy. Napisany w 1999 utwór *Там, де поплутані кольори*, stanowi, podobnie jak *Infekcja*, pesymistyczną diagnozę społeczeństwa końca lat dziewięćdziesiątych. Brak ideałów, biedę i patologie społeczne autor określa ponownie mianem wirusa: „Ви – циніки і прагматики – здатні опаскудити і осміяти найкращий порив, здатні обкидати гразюкою найблагодородніше серце, здатні отруїти своїм холодним безвір'ям найчистішу душу. Ви – поширювачі вірусу нелюбові – маєте у своєму масонському реєстрі легіони заражених [...]”⁴⁰. Główny bohater tego tekstu, „Nieprzekupny Dziennikarz X” jest autorem pracy pod znamienym tytułem *Podręcznik ukraińskiej psychiatrii*, w którym znajdują się między innymi następujące fragmenty diagnozy: „Маніакально-депресивний психоз, комплекс кастрації, хвороба Дауна. Хіба підручник психіатрії не є синонімом нишішній добі? Судова, підліткова, жіноча, шкільна, ясельна психіатрія а також психіатрія для мертвих та ненароджених.”⁴¹ Metafory choroby oraz związanych z nią procedur leczniczych są charakterystyczne również dla tego utworu. Rozbitą chorobą „Nieprzekupny Dziennikarz X” marzy o: „zastrzyku szlachetności” i „przezszczerpie wiary”: „[...] прагнув ін'єкції благородства, донорства віри, хімічної формули нації”⁴².

Odwołania do metaforyki chorobowej w narracji opisującej stan mentalny poradzieckiego społeczeństwa podkreślają dramatyczną wymowę powieści Stepana Prociuka. Autor ten bezkompromisowo rozprawia się z patologiami poradzieckiego społeczeństwa, wskazuje na źródła jego „chorób” oraz punktuje powielany z pokolenia na pokolenie negatywny autostereotyp, którego bezustanna aktualizacja uniemożliwia wyjście z zakłętego kręgu dominacji-podporządkowania. W powieści *Infekcja* kluczową rolę odgrywa optyka pokoleniowa oraz zagadnienie traumatycznej pamięci, przekazywanej również po rozpadzie struktury opresyjnej.

References

Bakula B., *Współczesne debaty narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej*, [w:] *Historie, społeczeństwa, przestrzenie dialogu. Studia postzależnościowe w perspektywie porównawczej*, red. H. Gosk i D. Kołodziejczyk, Kraków Wyd. Centrum Badań Dyskursów Postzależnościowych 2014.

⁴⁰ „Wy – cynicy i pragmatycy – zdolni jesteście do wyśmiania i zohydzenia najpiękniejszych porywów duszy, do obrzucania błotem najszlachetniejszych serc, do otrucia zimną niewiarą najczystszej nawet duszy. Wy – roznoszący wirus braku miłości, macie na swoim koncie legiony zarażonych”. С. Процюк, *Там, де поплутані кольори*, «Кру'єр Кривбасу» 2000, № 125/12, с. 11.

⁴¹ „Psychoza maniакально-депресивна, комплекс кастрації, zespół Downa. Czy podręcznik psychiatrii nie jest synonimem współczesności? Psychiatria sądowa, młodzieżowa, kobieca, szkolna, przedszkolna i psychiatria zmarłych i nienarodzonych”. Ibidem, s. 12.

⁴² Ibidem, s. 23.

- Boruszkowska I., *Płynna cielesność. Ciało męskiego podmiotu w prozie Jurija Izdryka*, [w:] *Wielkie tematy w literaturach słowiańskich*, „Slavica Wratislaviensia” 2011, CLIII.
- Flis L., *Obraz postkomunizmu Europy Wschodniej i Bałkanów w pisarstwie Slavenki Drakulić*, [w:] *Białe maski/szare twarze. Ciało, pamięć, performatywność w perspektywie postzależnościowej*, pod red. E. Graczyk, M. Graban-Pomirskiej, M. Horodeckiej, M. Żółkoś, Centrum Badań Dyskursów Postzależnościowych. Kraków: Wydawnictwo Universitas 2015.
- Gabinet doktora Libenkrafta*, rozmowa Urszuli Pieczek z Iwoną Boruszkowską, [w:] <http://popmoderna.pl/gabinet-doktora-libenkrafta/>.
- Gudz' Yu., *Ne-My. Knyha vydin' i shcheznen'*, „Kur"yer Kryvbasu” 1998, № 102, c. 20-56; „Kur"yer Kryvbasu” 1998, № 103, c. 8-54; „Kur"yer Kryvbasu” 1999, № 119-121, c. 363-371.
- Horniatko-Szumiłowicz A., *Antynomia, apoteoza, adaptacja. O wzajemnych relacjach miasto – wieś w literaturze ukraińskiej*, „Studia Ucrainica Varsoviensia” 2015, t. 3.
- Hundorova T., *Heneratsynny vyklyk i postkolonializm na skhodi Yevropy. Vstupni zavvazhennya*, [v:] *Postkolonializm, heneratsiyi, kul'tura*, red. T. Hundorova, A. Matusiak, Kyiv 2014.
- Hundorova T., *Pislyachornobyl's'ka biblioteka. Ukrayins'kyy literaturnyy postmodern*, Kyiv 2005.
- Hundorova T., *Postkolonial'nyy roman heneratsiyi travmy*, [v:] *Postkolonializm, heneratsiyi kul'tura*, red. T. Hundorova, A. Matusiak, Kyiv 2014.
- Irwanec O., *Choroba Libenkrafta*, przeł. N. Bryżko, N. Zapór, Wrocław: Wydawnictwo Biuro Literackie 2013.
- Jakubowska-Krawczyk K., *Lwów wieku XX-XXI. Dorastanie i konflikt pokoleń w dobie przemian społecznych i rewolucji (na podstawie „Domu z witrażem” Żanny Słoniowskiej)*, „Teki Komisji polsko-ukraińskich związków kulturowych” 2018, t. XIII.
- Jakubowska-Krawczyk K., *Obraz miasta Środkoeuropejskiego w twórczości Jurija Andrucho-wycza*, [w:] *Fiatal Szlavisták Budapesti Nemzetközi Konferenciája IV. Eötvös Loránd University Bölcsészettudományi Kar Faculty of Humanities Szlav és Balti Filológiai Intézet Institute of Slavonic and Baltic Philology Budapest, Főszerkeszt A. Urkom, Budapest 2016.*
- Kharchuk R., *Suchasna ukrajins'ka proza. Postmodernyy period*, Kyiv 2008.
- Matusiak A., Świetlicki M., *Kategoria pokolenia we współczesnych badaniach społeczno-kulturowych*, [w:] *Posttotalitarny syndrom pokoleniowy w literaturach słowiańskich Europy Środkowo-Wschodniej i Południowo-Wschodniej końca XX-początku XXI wieku w świetle studiów postkolonialnych*, pod red. A. Matusiak, Poznań – Wrocław: Wyd. Bonami 2016.
- Matusiak A., *Pokolenie jako miejsce pamięci w prozie Serhija Żadana*, [w:] *Posttotalitarny syndrom pokoleniowy w literaturach słowiańskich Europy Środkowo-Wschodniej i Południowo-Wschodniej końca XX-początku XXI wieku w świetle studiów postkolonialnych*, pod red. A. Matusiak, Poznań – Wrocław: Wyd. Bonami 2016.
- Matusiak A., *Wyjść z milczenia. Dekolonialne zmagania kultury i literatury ukraińskiej XXI wieku z traumą posttotalitarną*, Wrocław: Wyd. KEW 2020.
- Olechowska P., *Stredná a vychodná Európa v súčasnej ukrajinskej próze*, [v:] *Ukrajinské identity*, pod red. L. Matejko, Bratislava: Univerzita Komenského 2015.
- Paprocki M., *Choroba jako obcy w metaforze ciała politycznego. Rozwój strategii kooptacji i adaptacji „chorego” elementu społecznego – analiza na podstawie tekstów kultury anglosaskiej XVII i XXI wieku*, [w:] <https://www.academia.edu/5084154>.

- Petrashchuk M., *Nayvidomishyy roman Stepana Protsyuka perevydano*, [v:] https://vsiknygy.net.ua/shcho_pochytaty/47100/.
- Polishchuk Ya., *Pam"yat' i postpam"yat' (na materialy romanu Liny Kostenko «Zapysky ukrayins'ko samashedshoho»*, [v:] *Postkolonializm, heneratsiyi, kul'tura*, red. T. Hundorova, A. Matusiak, Kyiv 2014.
- Protsyuk S., *Infektsiya*, L'viv 2002.
- Protsyuk S., *Tam, de poplutani kol'ory*, „Kur"yer Kryvbasu” 2000, № 125/12.
- Riabczuk M., *Ukraina. Syndrom postkolonialny*, Wrocław – Wojnowice: Wyd. KEW 2016.
- Shevchuk V., *Mor*, L'viv 2004.
- Świetlicki M., *Problemy ukraińskiego maskulinizmu. Choroba alkoholowa w „Moscoviadzie” Jurija Andruchowycza*, [w:] *Choroba-ciało-dusza w literaturze i kulturze*, pod red. J. Tymienieckiej-Suchanek, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2017.
- Wierzejska J., *Hermeneutyka przestrzeni postsowieckiej. Próba zarysu perevydano*, [w:] *Historie, społeczeństwa, przestrzenie dialogu. Studia postzależnościowe w perspektywie porównawczej*, pod red. H. Gosk, D. Kołodziejczyk, Kraków: Centrum Badań Dyskursów Postzależnościowych, Wyd. Universitas 2014.
- Yankova M., *Metafora tilesnosti v romanakh „Ne myta Isykhiya” Yu. Hudzya*, „Suchasni literaturoznavchi studiyi. Literaturnyy dyskurs: transkul'turni vymiry” 2015, t. 12.

NOTA O AUTORCE

Marta Zambrzycka – dr nauk humanistycznych, adiunkt badawczo-dydaktyczny w Katedrze Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego, współautorka podręczników do nauki języka ukraińskiego. **Wybrane publikacje: artykuły:** *Sacrum i profanum w prozie Walerija Szewczuka*, seria monograficzna KU „W kręgu języka, literatury i kultury”, Warszawa – Iwano-Frankiwnsk 2015; *Sacrum як категорія художньої літератури (на прикладі вибраних романів Валерія Шевчука)*, „Spheres of Culture” 2013, nr IV, wyd. UMCS; *Ciało i trauma w ukraińskiej sztuce współczesnej*, [w:] *Trauma kulturowa jako palimpsest: (post)komunizm w kontekście porównawczym nowoczesności, totalitaryzmów i (post)kolonializmów*, red. D. Kołodziejczyk i M. Świetlicki, „Miscellanea Posttotalitariana Wratislaviensa” 2017, t. 6; *Narracje pamięci w prozie niepodległej Ukrainy na przykładzie wybranych powieści Oksany Zabuzko, Wołodymyra Łysa, Wasyla Szklara*, „Slavia Orientalis” 2019, nr 3; *Pamięć i przeszłość w ukraińskim kinie na przykładzie filmu Tarasa Tomenko Dom „Słowo” (Будинок „Слово”)*, [w:] *Wielkie tematy kultury w literaturach słowiańskich 14. Pamięć*, pod red. M.M. Borkowskiego, M. Chaszczewicz-Rydél, S. Kamińskiej-Maciąg, E. Komisaruk, M. Ślawnskiej, M. Świetlicki, K. Uczkiewicz, D. Żygadło-Czopnik, Lublin: Wyd. Norbertinum 2021.

ORCID: 0000-0002-2123-8531

Email: m.e.zambrzycka@uw.edu.pl